

YER ELMLƏRİ VƏ COĞRAFIYA EARTH SCIENCES AND GEOGRAPHY

DOI: <http://www.doi.org/10.36719/2707-1146/20/23-28>

Murad Əlisahib oğlu Əliyev
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant

Orxan Elxan oğlu Həsənzadə
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
murad.eliyev.976@gmail.com

ABŞERON RAYONU TORPAQLARININ FİZİKİ-KİMYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ BONİTROVKASI

Xülasə

Respublikamızda təbii sərvətlərdən səmərəli istifadənin təşkili, istehsalatın təşkilində ekoloji tələblərin nəzərə alınması və s. bu kimi məsələlərin həllinə elmi əsaslarla, təbiətin qanunlarına ciddi riayət etməklə baxılmışdır. yavaşmalar yerquruluşu, torpaqşünaslıq, ekologiya elmlərinin əsas məsələlərindən birinə çevrilmişdi.

Bu baxımdan Abşeron rayonu torpaqlarının fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri laboratoriya şəraitində analiz edilmiş, rayon torpaqlarının münbitlik göstəriciləri əsasında bonitrovkası aparılmışdır.

Açar sözlər: *Abşeron rayonu, boz-qonur torpaq, fiziki-kimyəvi, münbitlik*

Murad Alisahib Aliyev
Orkhan Elkhan Hasanzade

Physical-chemical properties and bonitrovka of land of ashberon district

Abstract

Organization of efficient use of natural resources in our republic, taking into account environmental requirements in the organization of production, etc. The solution of such issues has been considered on a scientific basis, with strict observance of the laws of nature. These approaches have become one of the main issues of land management, soil science, ecological sciences.

From this point of view, physical and chemical properties of the soils of Absheron region were analyzed in laboratory conditions, the soils of the region were evaluated on the basis of fertility indicators.

Keywords: *Absheron district, gray-brown soil, physicochemical, fertility*

Giriş

Torpaq biosferin xammal mənbəyi olub, onun ən mühüm sərvəti sayılır. Torpaq bütövlükdə biosferin mövcud olması üçün həm amil, həm də şəraitdir. Biosferdə torpaq örtüyünün funksiyaları əvəzolunmaz sayılaraq onun əsas global funksiyalarının yerinə yetirilməsi məhz bu qiymətli sərvətlə əlaqədardır. İnsanların həyat şəraiti, onun qorunması və saxlanması torpağın münbitliyi ilə sıx bağlıdır. Torpağın məhz bu qabiliyyəti hesabına məhsulların yetişdirilməsinə görə insan yaşayır. Məlumdur ki, hal-hazırda dünya üzrə kənd təsərrüfatına yararlı olan torpaqların sahəsi 3-5 mlrd hektardır və artmaqda davam edən insanların qida nemətlərinə çoxalan tələbatını qarşılamaq məqsədilə münbit torpaq ehtiyatları hər vasitə ilə mühafizə olunmalıdır.

Torpaq örtüyü təbii və antropogen amillərin yəni iqlim, bitki örtüyü, ana suxur, insanın təsərrüfat fəaliyyəti və sair təsirləri altında uzun müddət qarşılıqlı münasibət nəticəsində formalaşmışdır.

Respublika ərazisinin əhəmiyyətli dərəcədə böyük bir hissəsinin dağlıq ərazilərdən ibarət olması torpaq əmələgəlmə şəraitini və torpaq örtüyünün müxtəlifliyini şərtləndirən əsas amil hesab olunur.

Respublikamızda Abşeron yarımadası müstəqil geomorfoloji rayon olub, özünə məxsus relyef əmələgətirən amillər və morfostrukturun xarakterik formaları ilə seçilir.[5]

Abşeron rayonunun torpaq örtüyü müxtəlif illərdə ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən öyrənilmiş və ətraflı təsvir olunmuşdur.

Bu rayonlarda boz-qonur, boz-qonur-şorakətli, şoranlar, qumlar və s. tipləri ayrılmışdır. Eyni zamanda bu terrasların qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə alaraq müəllif qumsal-boz və qonur torpaqların yayıldığını göstərir. [4]

Son dövrlərdə Abşeron yarımadasında həyata keçirilən kompleks müqayisəli tədqiqatlarda ərazinin torpaq-ekoloji şəraiti öyrənilmiş və torpaq ehtiyatlarının proqnozu verilmişdir. [2]

Belə ki, bütün ekoloji amillərin və morfometrik əlamətlərin təsirini nəzərə almaqla müəllif müasir torpaqəmələgəlmə prosesi üzərində mövsümi stasionar müşahidələr apararaq torpaqların təsnifatını yenidən sistemləşdirilmiş və namenklatur tərkibini dəqiqləşdirməklə, yarımada da yarım səhra və səhra rejimi üçün xarakterik olan boz-qonur torpaqların şoranlı-şorakətli, suvarılan-şoranlı, bataqlaşmış, tam inkişaf etməmiş və ibtidai növ müxtəliflikləri müəyyən etmişdir. Mövcud ədəbiyyat materialları, yarımada da torpaqəmələgəlmənin istiqamətinin yarım səhra və səhra rejiminə xass olan boz-qonur torpaq tipi və onun taksonomik vahidlərinin inkişafı ilə əlaqədar olduğunu göstərir. Burada şoranvari-şorakətli boz-qonur, suvarılan boz-qonur, bataqlaşmış boz-qonur, tam inkişaf etməmiş boz-qonur və ibtidai boz-qonur torpaqları yayılmışdır. [3]

Torpaqların bonitrovkası kənd təsərrüfatı məhsul verimi və yem bitkilərinin, eləcə də meşə sahələrinin məhsuldarlığı ilə korelyasiya edən torpaqların nisbi keyfiyyət xarakteristikasıdır.

Bonitrovkanın məqsədi torpaqların məhsuldarlığının vahid miqdar xarakteristikaları sisteminin və torpaq kadastrının aparılması və əsaslandırılması üçün prinsiplərin hazırlanmasıdır [3].

Kənd təsərrüfatının istehsal xarakterinə təsir edən bütün ekoloji şərtləri bonitrovka zamanı nəzərə almaq lazımdır.

Tədqiqatın metodikası

Tədqiqat zamanı torpaqların bonitrovkasının aparılması üç mərhələdə həyata keçirilmişdir. kameral-hazırlıq, çöl-laboratoriya və yekunlaşdırıcı-ümumiləşdirici işlər görülmüşdür.

Tədqiq edilən ərazinin torpaq örtüyünə dair hesabatlarla tanış olunmuş və onların riyazi təhlilini aparılmışdır. Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı, torpağın daxili xassələrinin kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığı ilə korelyativ əlaqəsini yoxlamaqla qiymət meyarlarını müəyyən edilmişdir. Torpaq-kadastr rayonlarının əsas bonitet şkalasını tərtib edilmişdir.

Torpaq-kadastr rayonlarının əsas bonitet şkalası tərtib edilərkən tədqiq edilən ərazidə qiymət meyarı kimi götürülmüş torpaq xassələrinin yüksək göstəricisinə malik olan torpaq yarım tipi ərazi üçün “etalon” kimi qəbul edilmişdir. Bu zaman qəbul edilmiş metodikaya əsasən Abşeron rayonu üzrə torpaqların daxili diaqnostik xüsusiyyətlərinə görə ən yüksək göstəricilərə malik torpaq tipi etalon seçilmiş və digər torpaqların münbitlik səviyyəsi ona nisbətən təyin edilmişdir.

Təhlil və müzakirə

Azərbaycan Respublikasında aparılan ardıcıl və sistemli iqtisadi islahatların mühüm nəticələrindən biri dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi və azad sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması yolu ilə iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək və əhalinin güzəranını yaxşılaşdırmaq olmuşdur. Belə ki, ölkədə artıq torpaq islahatları faktiki olaraq başa çatmışdır. Hazırda kənd təsərrüfatı məhsulunun 99 faizi özəl bölmədə istehsal olunur.

Azərbaycanın torpaq ehtiyatları müxtəlif gipsometrik ölçülü, çox vaxt kəşşən, parçalanan relyefi və çox dik yamacları olan ərazilərdən təşkil olunmuşdur. Bu ərazilərin 50%-dən çoxu dağların payına düşür. Bütün bunlar onlardan səmərəli istifadəyə, eləcə də kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşdirilməsinə təsir göstərir.

Hazırda ilk vəzifə kimi qarşıda Dövlət torpaq kadastrının aparılmasıdır. [1].

Azərbaycanda torpaq kadastrının aparılmasının vacibliyi relyefin, iqlimin, torpaq örtüyünün rəngarəngliyi, torpaq fondunun yüksək kənd təsərrüfatı mənimlənməsi, onun əhali üçün böyük əhəmiyyəti, kənd təsərrüfatının inkişaf edilib ixtisaslaşması, onun səviyyəsinin yüksəldilməsi perspektivi və zərurəti ilə müəyyən edilir [1].

Torpaqların zonadaxili təbii kənd təsərrüfatı rayonlarına bölünməsi və onların bonitrovkası torpaq xassələrinin və bitkilərin bu və ya başqa xassəyə reaksiyasının daha ətraflı öyrənilməsinə söykənməlidir.

Bu baxımdan tərəfimizdən Abşeron rayon torpaqları öyrənilmişdir.

Abşeronun torpaq örtüyü üzrə aparılmış çox saylı tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, ərazidə boz- qonur torpaqların aşağıdakı yarımtipləri yayılmışdır : 1. Şoranvari- şorakətvari boz-qonur; 2. Şorakətvari boz-qonur; 3. Tam inkişaf etməmiş boz-qonur; 4. Zəif inkişaf etmiş boz-qonur; 5. Bataqlaşmış boz-qonur. Ayrılmış torpaq yarımtipləri torpaq əmələgəlmə proseslərinin inkişaf səviyyəsindən, bitki örtüyünün xüsusiyyətləri, torpaq əmələgətirən süxurların növündən şorlaşma, şorakətləşmə dərəcəsindən, humusun miqdarı və qranulometrik tərkibindən asılı olaraq cins, növ və növmüxtəlifliklərinə ayrılmışdır.

Cədvəl 1.

Abşeronun boz-qonur torpaqlarının aqrofiziki- və aqrokimyəvi göstəriciləri.

Göstəricilər	Torpaqlar				
	Şorakətvari boz-qonur	Şoranvari-Şorakətvari boz-qonur	Tam inkişaf etməmiş boz-qonur	Zəif inkişaf etmiş boz-qonur	bataqlaşmış-boz-qonur
Qranulometrik tərkib %					
<0,01mm	47,12-65,08	53,32-70,40	21,56-9,04	18,24-24,08	23,36-43,12
<0,001mm	12,89-23,64	19,52-25,71	10,49-3,24	5,07-9,82	10,44-21,09
Humus, %					
0-20	1,10-1,81	0,83-1,61	0,63-1,14	0,59-0,91	0,97-1,42
0-50	0,93-1,43	0,64-1,35	0,48-0,90	0,37-0,72	0,77-1,15
0-100	0,77-1,26	0,56-1,10	-----	-----	0,54-0,89
Ümumi Azot, %					
0-20 sm	0,09-0,16	0,10-0,13	0,07-0,13	0,05-0,08	0,09-0,13
0-50 sm	0,08-0,14	0,07-0,10	0,04-0,11	0,03-0,06	0,07-0,12
Ümumi Fosfor, %					
0-20 sm	0,12-0,17	0,14-0,18	0,11-0,14	0,09-0,12	0,15-0,16
0-50 sm	0,11-0,15	0,12-0,15	0,10-0,12	0,08-0,10	0,10-0,13
UƏC., mq/ekv 100qr.torpaqda					
0-20 sm	23,50-30-75	21,90-27,43	12,04-19,41	11,80-16,98	17,66-24,25
0-50 sm	22,98-29,12	21,75-25,11	12,0-18,98	11,64-15,45	16,72-23,10
pH	7,9-8,4	8,5-9,0	8,0-8,4	7,9-8,3	8,0-8,8
CaCO ₃ ,%	5,9-17,0	12,18-26,04	13,04-33,91	13,32-30,71	11,77-20,43
Quru qalıq, %	0,12-0,26	0,22-0,70	0,1-0,27	0,11-0,25	0,32-0,57

Azərbaycanın iqtisadiyyatının, o cümlədən kənd təsərrüfatının sürətli inkişafı torpaq resurslarından səmərəli və intensiv istifadəni ön plana çəkmişdir. Azərbaycan kimi torpaq azlığından əziyyət çəkən bir ölkədə torpaq üzərində mülkiyyətçiliyin və təsərrüfatçılığın müxtəlif formaları şəraitində torpaq resurslarından səmərəli istifadə, torpaq yerlərinin iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələri arasında düzgün bölüşdürülməsi, ixtisaslaşma, istifadəçilikdə intensiv metodlardan istifadə, eyni zamanda təbiətin və istehsal münasibətlərinin vacib komponent olan torpaqların mühafizəsi, münbitliyinin bərpası və artırılması ölkə miqyasında kompleks tədbirlərin (təşkilatərazi, iqtisadi, sosial, hüquqi və s.)

görülməsini tələb edir. Bu cür tədbirlərin həyata keçirilməsində torpaq ehtiyatlarının idarəedilməsi ilə bağlı tədbirlər dövlətin dəyərli və əvəzsiz vasitəsi kimi çıxış edir. Torpaq ehtiyatlarının idarəedilməsi işləri torpaq – mülkiyyət münasibətlərinin tənzimlənməsində, bütövlükdə torpaq bazarında sosial ədalət prinsipinin bərqərar edilməsində də əhəmiyyətli rol oynayır.

Bütün dövrlərdə təbii proseslər nəticəsində, yaxud insan amilinin təsiri ilə ətraf mühitdə və onun tərkib hissəsi olan canlılar aləmində baş verən proseslər yerquruluşunun, torpaqşünaslığın, ekologiyanın problemləri kimi həmişə öz elmi həllini axtarmışdır. Təbiətdə ekoloji tarazlığın saxlanılması, ətraf mühitin qorunması, onun çirklənməsinin qarşısının alınması, ümumiyyətlə bütövlükdə təbiət haqqında problemlərin həlli günümüzün əsas problemlərindəndir.

Ölkəmizdə torpaq islahatının həyata keçirilməsi ilə torpaq münasibətlərinin məzmununda radikal dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, torpaq islahatının ilkin mərhələsində torpaq üzərində dövlət inhisarına son qoyulmuş, onun dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyət formaları təsbit edilmiş, iqtisadiyyatda çoxmülkiyyətli təsərrüfatçılıq formalarının təşəkkülünə hüquqi zəmin yaradılmışdır.

Tərəfimizdən Abşeron rayonu ərazisində yayılmış boz-qonur torpaqların torpaqlar təhlil edilmiş və əsas bonitet şkalası tərtib edilmişdir.

Abşeron rayon boz-qonur torpaqların əsas bonitet şkalası cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəldən görünür ki, tədqiqat aparılan kadastr rayonunda torpaqlarının əsas bonitet şkalası: Suvarılan şorakətvari boz-qonur – 100, Şorakətvari boz-qonur – 89, Şoranvari, şorakətvari boz-qonur – 85, Zəif inkişaf etmiş boz-qonur - 55, Tam inkişaf etməmiş boz-qonur - 75, Şoranvari-şorakətvari tam inkişaf etməmiş boz-qonur -70, Şoranlı bağlanmış boz-qonur-82 olmuşdur.

Cədvəl

Abşeron rayon boz-qonur torpaqların əsas bonitet şkalası

Torpaqlar	Humus. $\frac{t}{ha}$ bal			Azot, $\frac{t}{ha}$ bal		Fosfor, $\frac{t}{ha}$ bal		Ud.əsas. cəmi mq.ekv/100qr		Balların cəmi			Bonitet balı
	0-20 sm	0-50 sm	0-100 sm	0-20 sm	0-50 sm	0-20 sm	0-50 sm	0-20 sm	0-50 sm	0-20 sm	0-50 sm	0-100 sm	
Suvarılan şorakətvari boz-qonur	$\frac{35,67}{100}$	$\frac{80,47}{100}$	$\frac{130}{100}$	$\frac{3,20}{100}$	$\frac{7,32}{100}$	$\frac{3,94}{100}$	$\frac{9,98}{100}$	$\frac{25,96}{100}$	$\frac{25,04}{100}$	100	100	100	100
Şorakətvari boz-qonur	$\frac{33,95}{95}$	$\frac{74,78}{92}$	$\frac{107,8}{83}$	$\frac{2,95}{92}$	$\frac{7,32}{100}$	$\frac{3,69}{94}$	$\frac{7,98}{80}$	$\frac{23,34}{90}$	$\frac{24,13}{96}$	93	92	83	89
Şoranvari, şorakətvari boz-qonur	$\frac{33,21}{93}$	$\frac{69,83}{87}$	$\frac{91,0}{70}$	$\frac{2,71}{85}$	$\frac{5,99}{82}$	$\frac{3,94}{100}$	$\frac{9,98}{100}$	$\frac{23,89}{92}$	$\frac{23,72}{95}$	93	91	70	85
Zəif inkişaf etmiş boz-qonur	$\frac{18,20}{51}$	$\frac{37,91}{47}$	-----	$\frac{1,72}{54}$	$\frac{3,33}{45}$	$\frac{2,71}{69}$	$\frac{6,65}{67}$	$\frac{14,31}{55}$	$\frac{13,28}{53}$	57	53	---	55
Tam inkişaf etməmiş boz-qonur	$\frac{25,58}{72}$	$\frac{59,85}{74}$	-----	$\frac{2,71}{85}$	$\frac{5,32}{73}$	$\frac{3,20}{81}$	$\frac{7,98}{80}$	$\frac{17,41}{67}$	$\frac{17,18}{69}$	76	74	---	75
Şoranvari-şorakətvari tam inkişaf etməmiş boz-qonur	$\frac{25,09}{70}$	$\frac{57,19}{71}$	-----	$\frac{1,97}{62}$	$\frac{4,66}{64}$	$\frac{2,95}{75}$	$\frac{7,32}{73}$	$\frac{18,77}{72}$	$\frac{18,55}{74}$	70	70	---	70
Şoranlı bataqlaşmış boz-qonur	$\frac{30,26}{85}$	$\frac{63,84}{79}$	$\frac{109,2}{84}$	$\frac{2,71}{85}$	$\frac{5,32}{73}$	$\frac{3,69}{94}$	$\frac{7,98}{80}$	$\frac{20,89}{80}$	$\frac{18,41}{73}$	86	76	84	82

Nəticələr

1. Abşeron rayonu torpaqlarının fiziki-kimyəvi xüsusiyyətləri laboratoriya şəraitində analiz edilmişdir.

Boz-qonur torpaqlarda qranulometrik tərkib: <0,01 mm-18,65 %, <0,001 mm (lil)-10-19 %; humus 0,97-1,81 %; ümumi azot-0,07-0,13 %; ümumi fosfor – 0,1-0,18 %; udulmuş əsasların cəmi- 11,00-29,12 mq/ekv; pH-7,9-8,8; quru qalıq 0,12-0,57 % arasında təbəddüd etdiyi müşahidə edilmişdir.

2. Rayon torpaqlarının münbütlik göstəriciləri əsasında bonitrovkası aparılmış və aşağıdakı ballar alınmışdır; Suvarılan şorakətvari boz-qonur torpaqlar-100 bal; şorakətvari boz qonur-89 bal; şoranvari-şorakətvari boz-qonur-85 bal; zəif inkişaf etmiş boz-qonur-55 bal; tam inkişaf etməmiş boz-qonur-75 bal; şoranvari-şorakətvari tam inkişaf etməmiş boz-qonur -70 bal; şoranlı-bataqlaşmış boz-qonur-82 bal.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Proqram. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 18 fevral tarixli 1152 nömrəli Sərəncamı ilə nəşr edilmişdir. Bakı: 51 s.
2. A.İ.İsmayılov., Ərşad Yaşar. //Torpaqların şorlaşma dərəcələri üzrə coğrafi İnformasiya Sisteminin yaradılması.// AMEA TAI "Torpaqşünaslıq və Aqrokimya " jurnalı, Bakı, Elm -2015
3. E.M.Salayev., M.P.Babayev., Ç.Cəfərova., V.H. Həsənov.// Azərbaycan torpaqlarının morfoqenetik profili, Monoqrafiya. //Bakı Elm - 2004. 202 s.
4. Q.Ş.Məmmədov Azərbaycanın torpaq ehtiyatları. Bakı, Elm, 2002. s 26).
5. Qərib Məmmədov. Teymur Nizamzadə.Azər Cəfərov. Yerqurluşunun elmi əsasları. Bakı.Elm. 2012. Səh.110.
6. Qərib Məmmədov.//Azərbaycanın torpaq ehtiyatlarından səmərəli istifadənin sosial-iqtisadi əsasları. //Bakı. Elm 2007, səh 854.
7. Q.Ş. Məmmədov.// Azərbaycanın torpaq ehtiyatları. // Bakı, Elm, 2002. səh.132
7. M. A. Müseyibov. Azərbaycanın fiziki coğrafiyası. // Bakı 1998.
8. M.P.Babayev, V.H.Həsənov, Ç.M.Cəfərova, Ş.M.Hüseynova. Azərbaycan torpaqlarının morfoqenetik diaqnostikası, nomenklaturası və təsnifatı. Bakı, Elm, 2001.
9. A.B.Ələkbərov. Apşeron problemi gidrigeologia Bakı, 2000. V.H.Həsənov 2000-2015.
10. V.B. Volobuev По́чвы и кли́мат Ба́ку: изд. АН Азербайджан ССР, 1953, 320 s.
11. Qrossgeym A.A., Prilipko L.İ. Geobotaniçeskiy oçerk Karabaxskiy stepii. Geob. Obe pasbiş. Azerb. SSR, vii. 4, 1929, 127s.
12. E.K.Əlizadə Q.İ.Rüstəmov E.C.Kərimova. Abşeron yarımadasının müasir landşaftlarının ekogeokimyəvi xüsusiyyətləri.Monoqrafiya.Bakı."Avropa".2015.

Rəyçi: a.e.f.d. V.İ.Cəfərov

Göndərib: 01.04.2022

Qəbul edilib: 05.05.2022